

NAŠI IZVANEVROPSKI PUTNICI ISTRAŽIVAČI

ALEKSANDRA SANJA LAZAREVIC

Etnografski muzej
41000 Zagreb

UDK 39(092)
Pregledni članak

Dragutina Lermana (1863—1918), te braću Mirka (1871—1913) i Stevu (1875—1936) Seljan autorica smatra pionirima i osnivačima izvanevropske etnologije u Hrvatskoj. Lerman se 1882. pridružio Stanleyevoj ekspediciji u Kongo i ondje proživio 14 godina. Njegova arhivska ostavština nije još objavljena, dok je zbirka predmeta izložena u Etnografskom muzeju u Zagrebu. Seljani su 1899—1902. g. boravili u Etiopiji, a od 1903. u Južnoj Americi, gdje su se uz geografiju i kartografiju bavili i etnografijom. Njihova je donacija također značajni dio izvanevropske zbirke zagrebačkog muzeja, dok je arhivska građa sređena i objavljena.

Prošlogodišnje saopćenje kronologije izvanevropskog sižea u hrvatskoj etnografiji i povijesti kulture¹ predstavilo je — u vremenu od 17. do polovice 19. st. — nekoliko imena iz redova misionara (Ratkaj, Vezdin, Bedenik), ali i svjetovnog kruga (Skalica ml. Brođanin), koja su svojim pionirskim radom donosila našoj sredini prvijence svog putopisnog odn. znanstvenog zalaganja. Svojom pisanom ostavštinom ušli su u nacionalne arhive, crkvene i civilne, i tu postali višesmisleni izvor potencijalnih ili već formuliranih interpretacija.

Ovogodišnje saopćenje, unutar zadanog vremenskog okvira, informira o imenima koja ne ostaju nepoznata široj javnosti, a svojim su se opusom ugradila ne samo u arhivistiku nego i u muzeologiju. Sada govorimo o istraživačima i donatorima, osnivačima i protagonistima hrvatske izvanevropske etnologije. Dragutin Lerman i braća Seljan pravi su reprezentanti tog smjera u hrvatskoj etnologiji.

»Nerazumijevanja među ljudima nastaju zbog međusobnog nepoznavanja...«, pisao je Lerman, poklanjajući svoju afričku zbirku Narodnom muzeju u Zagrebu.

Posljednji decenij 19. st. podario je hrvatskoj putopisnoj i etnološkoj literaturi izvanevropskog sižea djelo prvog hrvatskog afričkog putnika Dragutina Lermana. 1891. izlaze u Požegi »Listovi iz Afrike« koje javnosti predaje Lermanov prijatelj i pouzdanik Julije Kempf, pučki učitelj u Požegi. Listovi iz Afrike ustvari su pisma, bilo ih je 18, koja je Lerman upućivao Kempfu od 1. augusta 1888. — do 21. maja 1890.

¹ Lazarević, A. S., *Izvanevropski sižei u epistolarnoj i znanstvenoj ostavštini kod Hrvata do polovice XIX. stoljeća*, Zgodovinske vzporednice slovenske in hrvaške etnologije, Ljubljana 1982, str. 145-148.

1894. u Požegi izlaze »Novi listovi iz Afrike«, 8 Lermanovih pisama (prvo je datiralo 12. oktobra 1890., a osmo 15. aprila 1893) koje je za tisak i opet pripremio Julije Kempf.

Dragutin Lerman rodio se u Požegi 24. augusta 1863. U rodnom gradu završio je gimnaziju, a potom proveo kraće vrijeme u Budimpešti gdje je polazio Trgovačku školu. 1882. živi u Karlovcu učeći engleski i čitajući knjige slavnih istraživača, napose Heinricha Schliemana, arheologa amatera i istraživača starina na tlu Male Azije i Grčke.

Te iste 1882. dok Lerman u Karlovcu sanja o dalekim svjetovima, slavni britanski istraživač Afrike Henry Morton Stanley vrši pripreme za svoju novu afričku ekspediciju. 4. novembra 1882. Lerman je u Bruxellesu gdje se prijavljuje Društvu za istraživanje Gornjeg Konga (Comite d'Etudes du Haut Congo), upoznaje Stanleya i biva primljen na 3 godine u ekspediciju kao najmlađi član.

S prekidima Lerman je 14 godina živio u Kongu (danas Republika Zaire) — od 1882 — 1896 — vršeći u službi belgijske vlade brojne dužnosti od kojih je dužnost guvernera za Istočni Kongo odn. pokrajinu Kwango 1895/96 predstavljala svakako najviši domet. Razbolivši se 1896. zauvijek ostavlja Afriku i nastanjuje se u Bosni u Kreševu gdje se bavio istraživanjem ruda i otkrio jednu poznatu pod imenom barit (barytes). Oronula zdravlja umro je 1918. u Kreševu u 55-toj godini života.

Spomenimo da su Lermanovi spisi služili na Berlinskoj konferenciji 1884/85. kada je tzv. »Slobodna Država Kongo« stavljena pod upravu belgijskog kralja Leopolda II kao njegov lični posjed. Kongom u svojstvu kraljevskog namjesnika upravlja H. M. Stanley, a u vrijeme njegove odsutnosti Lerman ga zamjenjuje.

Lerman je bez sumnje bio lojalan činovnik belgijske vlade i isto toliko odan suradnik Stanleyev, pa ipak tim se ne bi ni ocrtala ni iscrpila slika o tom našem afričkom putniku.

Svojim radom na Kongu Lerman se proćuo i u domovini. Održavao je prepisku s biskupom Josipom Jurjem Strossmayerom i drugim viđenijim ljudima svog vremena Antom Starčevićem, Franom Folnegovićem, Antom Trumbićem, Eugenom Kumičićem i Augustom Harambašićem.

Od Lermanovih interafričkih susreta spominjemo Edwarda Wilmota Blydena koji se svojim tekstovima o sudbini Crne Afrike svrstao u red značajnih mislilaca 19 st. Porijeklom američki Crnac, zbog rasne diskriminacije emigrira u Afriku. 1893. na konferenciji u Freetownu (Sierra Leone), Blyden je prvi upotrebio i formulirao pojam »Afrička ličnost« (African Personality). Zastupao je mišljenje da Afriku treba gledati kao automni entitet. Tako se Blydenova misao iz 19. st. organski nastavila na Senghorovu misao iz naših dana. Blydenovi stavovi nisu ostali bez odjeka u Lermanovu shvaćanju afričke kulture. Za nas je međutim od posebnog interesa Lermanova opsežna ostavština, dvojake i dvostruke vrijednosti, te je stoga svrstavamo u dvije grupe:

1. Arhivska građa
2. Muzejska građa

Temelj arhivskoj građi je Lermanov dnevnik još neobjavljen i pohranjen u Arhivu JAZU u Zagrebu. Dnevnik sadrži 9 putnih bilježnica koje su pisane olovkom i povremeno ilustrirane Lermanovim crtežima. Putne bilješke i zapažanja pretežno su pisani hrvatskim jezikom, a samo manji dijelovi njemačkim i engleskim jezikom. Bilježnice su dobro očuvane, a tekst veoma čitljiv. Svoje dojmove Lerman počinje unositi u dnevnik 1889. i to nastavlja do 1896. kada zauvijek ostavlja Afriku. Već spominjani Julije Kempf kaligrafski je prepisao dnevnik na 493 strane. U Arhivu se čuvaju i dva biografska teksta o Lermanu koja je napisao Kempf.

U istom arhivu pohranjena je i Lermanova prepiska s biskupom Josipom Jurajem Strossmayerom; 14 pisama uzajamno izmjenjenih i datiranih u razdoblju od 1890—1902.

Tu su nadalje i pisma arapskih poglavica upućena Lermanu 1890/91. Ovih 8 pisama napisano je na jeziku Swahili — varijanti iz 19. st. Fotodokumentacija o ljudima i životu na Kongu broji 77 fotografija.

Unutar arhivske građe nalaze se još 3 rukopisa svrstana pod varia:

1. Biografija Henry Morton Stanleya
2. Kongo i osnivanje tzv. »Slobodne države Kongo«
3. Misije, redovi i misionari.

Muzejsku građu Lerman je poklonio onovremenom Narodnom muzeju u Zagrebu. Prva pošiljka stiže u Arheološki odjel 1866. a druge dvije 1891. i 1894. Ukupno donacija broji 495 primjeraka. Ova građa u dobroj mjeri pokriva sve značajne pojave afričke tradicijske kulture. Ako bismo je dijelili kazali bismo da je jedan njezin dio vezan uz svakodnevni život, dok drugi odražava i tumači one elemente duhovne nadgradnje koji su suština afričke duhovnosti i njezina pogleda na svijet. Figuralna plastika posvećena manističkom kultu i kultu magije doživjela je — izvan etnologije — svojim neospornim plastičkim vrijednostima punu umjetničku valorizaciju tek u našem stoljeću.

Ove godine navršila se stogodišnjica Lermanova odlaska u Afriku, a slijedeće godine zabilježiti ćemo 120 godišnjicu njegova rođenja. Lermanova muzejska građa našla je svoje pravo mjesto u stalnom postavu Etnografskog muzeja u Zagrebu.

Lermanova arhivska ostavština još je u radu. Taj zadatak preuzeo je na sebe autor ovog saopćenja, a njezino izdavanje prihvatio je Odbor za Orientalistiku Razreda za Filologiju JAZU.

Dug star jedno stoljeće ne bi smio ostati neisplaćen.

*
* *

Mi i naše današnje pokoljenje istražujemo daleke i nepoznate krajeve, a naši potomci će to isto na drugim planetama koje se kreću svemirom.
(Iz dnevnika Mirka Seljana)

Hrvatski istraživači Afrike i Južne Amerike braća Mirko i Stevo Seljan (Mirko se rodio 5. aprila 1871. a Stevo 19. augusta 1875. u Karlovcu) stoje pri vrhu liste onih naših pregalaca koji su svoj entuzijazam i mladalačku snagu bezpoštedno poklonili istraživanju svjetova izvan vlastitog kruga.

Prvi, vidljivo kraći, dio njihovog istraživačkog opusa odvijao se u Etiopiji u kojoj borave od lipnja 1899. do siječnja 1902. Negus Menelik II povjerala im dužnost guvernera u nemirnim južnim ekvatorijalnim provincijama gdje stupaju u neposredan kontakt sa starosjedilačkom populacijom negroidnog rasnog stratuma.

Iako u službi cara, bave se geografskim i etnološkim istraživanjima o čemu ostavljaju zapise u brojnim manuskriptama i geografskim krokijima ali i člancima koje šalju u zagrebačke listove i revije, napose u Prosvjetu — list za zabavu, znanost i umjetnost.

Karta Južne Ekvatorijalne Etiopije koju je izradio rukom »po prirodi« Mirko Seljan, i potpisao 15. studenog 1900. u svojoj rezidenciji Uba, vjerovatno je prvi potpuniji prikaz tog dijela Etiopije. Ova karta nije samo geografski dokument. U crtane provincije i plemena, i u svjetlu današnje znanost ipredstavljaju vrijedan rani prikaz tribalističkog stanja tog etiopskog područja.

Etnološka zbirka koju 1902/3 poklanja Narodnom muzeju u Zagrebu (danas posjed Etnografskog muzeja u Zagrebu), vjerno odražava mozaik kultura koji karakterizira Etiopiju. Poklonjena donacija ukupno broji 133 primjerka.

Njihov razmjerno kratki etiopski period predstavlja prve korake u profesiji koju će prihvatiti kao životni poziv i sudbinsko opredjeljenje. Kontinent na kojem zatim nastavljaju svoje eksploracije ni u čemu nije nalik na »Afrički rog« gdje su se od prve suočili s dalekim i nepoznatim. Ipak, jedno je iskustvo za njima, a s njim i provjera njihove uzajamnosti. Nikada ni najmanja sjena nije pomutila sjaj bratskog povjerenja. Sve što su napisali potpisali su zajedno. Između njihova dva imena nije postojalo »i«.

U travnju 1903. stigli su u Rio de Janeiro s namjerom da se posvete istraživanju malo poznatih ili posve nepoznatih krajeva Južne Amerike. Odmah po dolasku u Brazil (1903) osnuju poduzeće »Mision científica Croata Mirko y Stevo Seljan« s kojim će otada ugovarati brojne zamašne poslove s pojedinim južnoameričkim državama i poslovnim društvima. Glavnina njihovog rada bila je usmjerena istraživanju rijeka kao mogućih prometnica koje bi povezivale rijetko naseljene i udaljene krajeve zemlje s krajevima gusto naseljenim.

Danas znamo da je jedan od razloga dolaska braće Seljan u Južnu Ameriku bio i taj da svojim istraživačkim radom pomogu našim iseljenicima ukazujući im na prilike i mogućnosti zarade u pojedinim krajevima. Seljani su poukom, predavanjima i drugim priredbama podržavali u njima nacionalnu svijest i vezu sa starim krajem. Neka pisma iz njihove obilne korespondencije pokazuju s kakvom su dinamikom i žarom djelovali u kolonijama naših iseljenika. Krajem 1911/12 više mjeseci borave u SAD gdje posjećuju redakcije južnoslavenskih iseljeničkih listova (»Hrvatsku zastavu«,

»Glas Svobode« — glasilo svobodomislenih Slovencev v Ameriki u Chicagu, »Književni glasnik« — list srpskih iseljenika u San Francisku) i tolike druge širom dviju Amerika.

U toku desetgodišnjeg boravka u zemljama Južne Amerike, Seljani su se ogledali na području geografije, kartografije i etnografije. Iako bez sistematskog znanja ovih disciplina ostavili su našoj sredini vrijedan kulturni pa i znanstveni opus. Uz geografska istraživanja ispituju život i kulturu indijanskih starosjedilaca i kadgod je to moguće sakupljaju građu etnološke provenijencije koju šalju Narodnom muzeju u Zagreb. Njihova donacija broji 240 primjeraka. S puno dobre volje podupirali su Geološki i Zoološki muzej u Zagrebu.

Da je i taj vid njihova djelovanja iziskivao žrtve potvrdit će nam pismo od 12. studenog 1910. koje šalju prijatelju dr. Franji Bučaru u Zagreb: »Da smo austrijskom ministru trn u oku, neka Vam posluži činjenica, da nam se je s kompetentne austrijske strane ponudila subvencija ako promjenimo ime »Mision científica Croata« u »Mision científica Austriaca«. Razumije se da bi morali slati etnografsku zbirku u Beč i širiti austrijske ideje među našim iseljenicima. Naravno da smo to odbili...«

Događaje i zapažanja Seljani su unosili u dnevnik, a zatim iz te građe crpili materijal za članke i napise koje su slali u domovinu i u svjetske redakcije. Nije neosnovana tvrdnja da su braća Seljan najplodniji hrvatski putopisci s početka ovog stoljeća. 1905, 1907, 1908, i 1911. zagrebačka Prosvjeta u nastavcima objavljuje njihove ilustrirane putopise.

U Južnoj Americi Seljani su objavili i veći broj knjiga od kojih napose izdvajamo »El Salto del Guayra« tiskano 1905. u Buenos Airesu na španjolskom i francuskom jeziku.

1913. Mirko je nestao u peruanskim prašumama. Na čelu ekspedicije pionirskim je žarom krčio neprohodnu »pikadu«. Okolnosti pod kojima je poginuo ostale su nerazjašnjene. Stevo »s dubokom ranom u srcu nastavlja, logično i nužno jer drugo što ne zna činiti, profesiju eksplorera«. Putuje po Srednjoj i Južnoj Americi i bavi se proučavanjem ruda. U vrijeme prvog svjetskog rata (1917) dođe u brazilsku državu Minas Gerais i tu se nastani u gradu Ouro Preto. U zemlji kave uzgajao je plantaže čaja. 1936. umire u gradu Ouro Preto gdje je i pokopan.

Veoma opsežna arhivska ostavština braće Seljana danas je sređena i pohranjena u Etnografskom muzeju u Zagrebu, kao što je i njihova muzejska građa gotovo u cjelosti izložena u istom muzeju. O stogodišnjici njihova rođenja Etnografski muzej u Zagrebu izdao je 1977. monografiju »Život i djelo braće Seljan« i u njoj u cjelosti objavio njihovu arhivsku i muzejsku građu. Stoga nema potrebe da to ovdje ponavljamo.

Uzmemo li u obzir vrijeme u kojemu se odvijao njihov rad i mogućnosti s kojima su raspolagali, kazati ćemo bez oklijevanja da su, uz Dragutina Lermana, pioniri i osnivači naše izvanevropske etnologije.

Pa iako nas od tih pionira dijeli gotovo jedno stoljeće ne možemo kazati da smo ih nadmašili u broju i u rezultatima. I upravo stoga obrada njihovih opusa naša je zadaća i dug prema jednom svojevrsnom segmentu u povijesti hrvatske etnologije.

OUR EXPLORERS OUTSIDE OF EUROPE

Summary

Croatian explorers of non-European countries, Dragutin Lerman and the brothers Seljan, completely belonged to the 19th century by their activities and viewpoints.

Dragutin Lerman (1863—1918) was a member of the Stanley Congo-expedition and lived in Congo from 1882 to 1896, serving the Belgian government in a number of posts. The most important one was the post of the Governor of Eastern Congo in 1895/6. Also, whenever Henry Morton Stanley, the royal governor of Congo, was absent, Lerman would take his place. Lerman's papers on Congo were used at the Congress of Berlin in 1884/5.

Lerman left a priceless diary which is kept in the archives of the Yugoslav Academy of Sciences and Arts in Zagreb. Lerman also donated a considerable inventory of the material culture of Congo to then National Museum of Zagreb. Today the collection is in possession of the Ethnographic Museum in Zagreb.

The Seljan brothers, Mirko (1871—1913) and Stevo (1875—1936), lived in Ethiopia from 1899 to 1902 as governors of several southern provinces. From their Uba residence they executed the Emperor's orders and at the same time commenced their geographic and ethnographic research. They collected ethnographic material, and this valuable cultural inventory is presently in the possession of the Ethnographic Museum in Zagreb.

The Seljans left Ethiopia at the beginning of 1902. In 1903, they went to Brasil where they established the »Mision Cientifica Croata«, an enterprise through which they negotiated numerous business transactions with South American states and business corporations. During their expeditions, they studied the life and culture of the Indians. They also collected ethnographic material which is today kept in the Ethnographic Museum in Zagreb.

In 1913, Mirko tragically lost his life in unexplored virginforest of Peru. Stevo kept living in Brasil, near the town of Ouro Preto, where he died in 1936.

Dragutin Lerman and the Seljan brothers were the true founders of Croatian non-European ethnology.